

Наталія Захарчин

Фактори впливу на формування рільничої культури приміських сіл, що поблизу Львова (20–30-ті рр. ХХ ст.)

Розглянуто питання підвищення рільничої культури приміських сіл, що поблизу Львова, у міжвоєнний період (1918–1939 рр.). Окреслено головні напрями впливу на сільськогосподарську культуру Львівського повіту з боку й державних установ Другої Речі Посполитої, і різноманітних чинників недержавного характеру.

Ключові слова: культура сільського господарства, рільнична культура, Львівське воєводство в складі Другої Речі Посполитої.

Постановка наукової проблеми та її значення. Формування сільськогосподарської культури українського селянства у 20–30-х рр. ХХ ст. потребує докладного аналізу та всебічного дослідження. Вивчення рільничої культури окремого регіону дає можливість більш повно розглянути стан еволюції сільського господарства, формування державної аграрної політики й, відповідно, використати всі історичні доробки сучасної історичної практики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Серед помітних робіт радянської доби відзначимо розвідки І. Васюти, С. Злупка, Ю. Сливки. Аграрну політику Речі Посполитої на західноукраїнських землях й агрокультуру селянських господарств проаналізував В. Терещенко. Окремі питання аграрних відносин у Східній Галичині досліджує В. Виздрик. Діяльності сільськогосподарських товариств у Галичині присвячені роботи П. Коріненка, М. Сенькова. Господарська культура Галичини стала предметом досліджень Н. Коростіль. Однак у названих роботах питання розвитку сільськогосподарської культури приміських сіл, що поблизу Львова, та факторів, які впливали на розвиток рільництва в міжвоєнний період, приділена незначна увага.

Мета статті – дослідити фактори, які впливали на формування рільничої культури приміських сіл, що поблизу Львова, у міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Рільнична культура – сукупність стійких і типових моделей поведінки в суспільстві, які історично й ментально склалися щодо землекористування, землеустрою та діяльності людини (індивіда) у сфері сільськогосподарського виробництва. Ця культура діє на загальному (суспільному), груповому (регіональному) й індивідуальному рівнях. Вона є складником ширшої сільськогосподарської культури. Особливості рільничої культури проявляються через комплекс соціальних, історичних, економічних чинників, які доповнює специфіка національного характеру та менталітет її носіїв.

Симптоматичне в цьому є саме визначення терміна «культура». Як доводив В. Вундт, термін походить від латинського дієслова *colere*, що означає «обробляти», «виросити», «шанувати». Суть самого поняття учений виводить як «турботу, спрямовану на облагородження та очищення життя». Звідси – *cultus agri* – обробка ґрунту, сільське господарство. А одна з перших робіт із питань ведення сільського господарства мала назву «De agri cultura» («Про сільське господарство»). А у Європі до ХVIII ст. слово «культура» вживали з додатком *agri* [12, с. 31–32].

Нерідко термін «рільнична культура» використовують як поняття-синонім із терміном «сільськогосподарська культура». Це зрозуміло з огляду на близькість визначень і реальний стан сільськогосподарської зайнятості в західноукраїнському селі.

У рільничій (сільськогосподарській) культурі можна виділити нормативний елемент (накопичувальний сільськогосподарський досвід), ціннісний елемент (економічна, аграрна, сільськогосподарська свідомість), поведінковий елемент (моделі поведінки в рільництві).

Рільнична культура в західноукраїнському селі, у т. ч. і в приміських селах, що поблизу Львова, виконувала функцію реалізації інтересів сільського населення; забезпечення ефективності функціонування сільськогосподарського сектора на тлі економічної кризи в державі та світі (Велика депресія 1929–1933 рр.); виховання або плекання «людини рільничої» через навчання сільської молоді у фахових навчальних закладах. У Другій Речі Посполитій під час формування рільничої культури активно проявлявся національний елемент, особливо в процесі реформування аграрного сектора

(т. зв. парцеляція), коли влада намагалася маневрувати між інтересами польського панства та українського селянства [10, с. 11]. Селянське землеволодіння мало покращитися за рахунок перерозподілу землі, що мало створити умови для розвитку агрокультури.

Про важливість удосконалення сільськогосподарської культури у Львівському повіті свідчить уже той факт, що, за даними офіційної статистики, з 142 800 осіб, які проживали у Львівському повіті, 104 889 займалися сільським господарством (рільництвом) [13, с. 86]. Населення здебільшого займалось рільництвом, проживало в селах, а саме 103 228 осіб, або 98 %. Це були і самостійні приватні господарники, які працювали на себе, і наймані працівники.

Населення приміських сіл, що поблизу Львова, організовувалось у сільськогосподарські колективи, які не використовували найманої праці. Таких колективів налічувалось у сільській місцевості 18 468, із них 14 227 колективів володіли земельними наділами [13, с. 86]. Львівське повітове староство повідомляло про 26 295 таких господарств, з орною землею 66 288 га [7, арк. 11]. Розвиткові рільництва та рільничої культури сприяло те, що ґрунти на території Львівського повіту були придатні до обробітку та використання для вирощування різних сільськогосподарських культур. У північно-східній частині повіту траплялися довгі пасма торф'яників, на північному заході – піщані ґрунти, а на півдні частину повіту займали підзолисті ґрунти з вапняними гніздами [8, арк. 1].

Особливістю сільськогосподарської діяльності в приміських селах, що поблизу Львова, а, відповідно, і рільничої культури зокрема, була близькість до повітового міста. Цей факт сприяв тому, що населення, незважаючи на глибокі та давні традиції обробки землі, усе більше звертало свої погляди на Львів. Повітовий центр став для них, з одного боку, місцем задоволення господарських потреб і придбання товарів першої потреби, у тому числі й деяких продуктів. З іншого – близьке розташування приміських сіл до Львова підвищувало рівень життя, селяни активно вирощували прибуткові сільськогосподарські культури, які можна було вдало продати на львівських ринках. Близькість до міста також сприяло працевлаштуванню селян у місті, хоча б посезонно. У період економічної кризи, зважаючи на густоту населення регіону, це сприяло виживанню селян.

Сільські господарства переважно були невеликими. Наділами до 10 га володіли 23 186 господарств Львівського повіту, від 10 до 20 га – 378 господарств, від 20 до 50 га – 11, від 50 до 100 га – 91, понад 100 га – 68 господарств [8, арк. 6]. Господарства розмірами понад 100 га охоплювали загалом 9796,8 га рільничих земель і 2360,5 га лісів [8, арк. 6]. Великі землевласники могли володіти декількома маєтками в різних гмінах. Так, Роман Потоцький володів земельними ділянками в Гаях під Львовом (705 га), Товщові (286 га), Раковці (139 га), Седлиськах (405 га) [7, арк. 4–5], а, наприклад, Давид Абрамович мав земельну власність у 100 га лише в одному населеному пункті – с. Красові під Львовом [3, арк. 4].

Рільничі стосунки в селах на загал характеризувалися постійним дробленням земель і відносно великою кількістю земель «мертвої руки» (церковної землі). Селянські наділи переважно тягнулися довгими, вузькими смугами. Типовими явищами були господарства, які мали у власності невеликі, розсіяні в кількох місцях земельні ділянки, що фактично робило неможливим запровадження нових агротехнологій. Найбільша така «шахівниця» існувала в німецькій колонії Львівського повіту – Розенберг, де 25 господарств мали від 9 до 40 земельних ділянок кожне. Так само в Зарудках власники мали близько 40 невеликих земельних ділянок кожний.

Характеризуючи Львівський повіт у господарсько-економічному аспекті, Львівське повітове староство ділило його на три рільничі райони [8, арк. 42]. Населення першого займалося переважно овочівництвом, садівництвом та частково молочарством. Територіально район розміщувався найближче до Львова. У деяких селах – Голоско, Малехів, Збоїська, Кривчиці, Лисиничі – було розвинене квітникарство. У Винниках, Гончарах, Кривчицях вирощували ранні фрукти та волоські горіхи, якими селяни торгували на ринках Львова [8, арк. 42].

У другому рільничому районі вирощували картоплю, буряк та інші коренеплоди, капусту. Селяни вирощували птицю, свиней, виробляли молочні продукти. Типовим приміським селом цього типу були Пруси, зі своїм молокозабором і розвиненим овочівництвом.

Третій район обіймали гміни, розташовані на сході та півночі повіту. Вони були найменше залежні від львівського ринку, маючи розвинену зернозбиральну й тваринницьку сільськогосподарську культуру. Села ці продукували зернові, м'ясо, пізні фрукти та переробляли молоко на масло [8, арк. 42].

На розвиток рільничої культури приміського населення впливало використання вдосконалених знарядь праці й техніки. Нерідко такими знаряддями праці в дрібних господарствах були просте дерев'яне рало й соха. Однак були й такі, які використовували найновіші машини та техніку [1, с. 22]. Усього в господарствах із земельними наділами до 50 га до 1938 р. використовували 129 сівалок і 35 трієрів. Найбільше техніки використовували в Чишках, найменше – у гміні, яка лежала в безпосередній близькості до Львова – Кривчицях [6, арк. 19]. Отже, як писав львівський тижневик «Rolnik», «за оснащенням сільськогосподарськими машинами наші господарства виглядають дуже різноманітно (...) є такі, в котрих не бракує найновітніших машин, і вони під жодним оглядом не уступають зразковим німецьким господарствам. Але поряд із ними, є й такі, вигляд яких переносить нас в ті стародавні часи, коли примітивний плуг чи соха були єдиним сільськогосподарським знаряддям» [1, с. 22].

Отже, рільнича культура, маючи в Східній Галичині тривалі історичні надбання, практику й базу, передану від попередніх поколінь, перебувала на стадії реформування та оновлення.

Фактори впливу – реформування аграрного сектора в Другій Речі Посполитій, яке всіляко влада заохочувала через певні організаційні та культурно-економічні впливи, а також світова економічна криза, яка охопила всі господарства Польщі, у тому числі й приміські. У повіті активно заохочували створення сільськогосподарських організацій, проводили різноманітні заходи для активізації роботи аграріїв, підвищення рівня сільськогосподарської культури. Самі ж гміни та управління гмін не мали достатньо коштів для фінансування сільськогосподарської діяльності. Та це й не входило у їх безпосередні обов'язки. Так, 1928 р. гміни Львівського повіту витратили лише 3,5 % усіх своїх видатків на безпосередньо рільничі потреби. Управління гмін здебільшого долучалися лише до організаційних дій – сприяли організації сільськогосподарських товариств і спілок [9, арк. 5]. Найбільше впливали на розвиток сільськогосподарської культури кооперативи, які в міжвоєнний період переживали свій розквіт. За даними Львівського повітового староства, якщо 1913 р. в повіті було 45 кооперативів, то 1931-го – 154 (див. табл. 1) [8, арк. 86–87].

З табл. 1, 2 випливає, що українські кооперативи значно перевищували кількісно польські, адже «кооперація для українців у Другій Речі Посполитій стала школою суспільно-адміністративного й господарського життя» [9, с. 42]. Утворюються й інші організації і товариства: польські – «Окружне сільськогосподарське товариство», «Сільськогосподарська організація молоді», українські – «Сільський господар», «Селянська спілка» та ін. Особливо слід відзначити діяльність «Сільського господаря», який 1931 р. у Львівському повіті мав 31 філію. Як зазначає Н. Лубкович, «Окрім теоретичної пропаганди нових методів ефективного ведення сільськогосподарських промислів, Є. Храпливий спільно із «Сільським господарем» особливу увагу приділяв наочній і практичній діяльності. Це можна пояснити тим, що, незважаючи на всі заходи, селяни й надалі залишалися найменш освіченими теоретично, переконати їх у доцільності ведення господарства на науковій основі було складно. Лише ознайомлення на практиці з конкретними результатами праці могло змусити селян упроваджувати нові методи господарювання» [11, с. 16]. Для цього «Сільський господар» організував діяльність «Хліборобського вишколу молоді». Це була чотирирічна сільськогосподарська школа для молоді, яка також функціонувала в повіті. За ініціативи «Сільського господаря» у Скнилові було відкрито садівничо-господарську школу імені Тараса Шевченка.

Таблиця 1

Польські кооперативи Львівського повіту

Тип кооперативів	1913	1920	1926	1931
Сільськогосподарсько-торговельні	2	1	2	4
Молочарські	4	–	9	9
Кредитні	9	2	2	5

Таблиця 2

Українські кооперативи Львівського повіту

Тип кооперативів	1913	1920	1926	1931
Сільськогосподарсько-торговельні	26	20	22	47
Молочарські	4	4	4	9
Кредитні	–	–	–	–
Каси Стефчика	5	5	17	27

Вища сільськогосподарська школа була представлена державною Академією рільничою в с. Дубляни, яка з 1919 р. стала окремим факультетом Львівської політехніки. На загал сільськогосподарська освіта у Львівському повіті була розвинена слабо, що відображалось на культурі рільництва.

Для підвищення рівня агрокультури певне значення мали різноманітні конкурси за участі і українських, і польських сільськогосподарських організацій, а також їх з'їзди [8, арк. 16]. На одному з конкурсів (1929 р.), який організувало Міністерство сільського господарства Другої Речі Посполитої, сформульовано завдання і мету, які відображали всю діяльність влади в цьому напрямі: «Стимулювати молодь до поступового господарювання на землі з олівцем у руці, щоби не експлуатуючи матінку землю – але дбаючи про неї, доглядаючи та культивуючи – домоглися багатого врожаю» [2, арк. 6]. Упродовж року було проведено ще 19 таких конкурсів [4, арк. 7]. Таке стимулювання з боку влади мало позитивно впливати на розвиток рільничої та сільськогосподарської культури в підльвівських селах.

Висновки. У міжвоєнний період рільнича (сільськогосподарська) культура населення приміських сіл Львова перебувала на стадії реформування. Основні елементи впливу на її функціонування: діяльність державних інституцій на території повіту, а також діяльність громадських організацій та освітніх установ. Відзначимо, крім цього, особливий вплив української громадських організацій на розвиток культури господарювання не лише у Львівському повіті, а й у всій Речі Посполитій у 20–30-х рр. ХХ ст.

Джерела та література

1. Виздрік В. Технічне забезпечення галицького села сільськогосподарською технікою у міжвоєнний період / В. Виздрік // Дослідження з історії техніки. – 2013. – Вип. 18. – С. 21–25.
2. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), ф. 7, оп. 1, спр. 232.
3. Держархів Львівської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 663.
4. Держархів Львівської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 998.
5. Держархів Львівської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 1632.
6. Держархів Львівської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 2480.
7. Держархів Львівської обл., ф. 7, оп. 3, спр. 183.
8. Держархів Львівської обл., ф. 7, оп. 3, спр. 258.
9. Кооперація і національне відродження української державності // Вісн. НТШ. – Ч. 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23114/1/11-39-44.pdf>
10. Коростіль Н. Ж. Економічна та соціокультурна сфера українського села в Східній Галичині (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Н. Ж. Коростіль ; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2008. – 20 с.
11. Лубкович Н. З. Громадська і наукова діяльність Євгена Храпливого : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лубкович Наталія Зіновіївна ; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2012. – 25 с.
12. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1998. – 251 с.
13. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lwowskie. Bez miasta Lwowa. – Warszawa, 1938. – 450 s.

Захарчин Наталія. Факторы влияния на формирование земледельческой культуры пригородных сел, которые вблизи Львова (20–30-е гг. ХХ ст.). Рассмотрены вопросы повышения земледельческой культуры пригородных сел, которые вблизи Львова, в междувоенный период (1918–1939 гг.). Очерчены главные направления влияния на сельскохозяйственную культуру Львовского повета со стороны как государственных структур Второй Речи Посполитой, так и разнообразных факторов негосударственного характера. Сельскохозяйственная культура в пригородных селах Львова в целом находилась на стадии развития и реформирования. Особенностью ее формирования была деятельность в селах различных культурных и образовательных организаций региона. Отмечается, что особенным влиянием на развитие культуры хозяйствования не только в Львовском повете, но и во всей Речи Посполитой в 20–30-х гг. ХХ ст. отличались украинские общественные организации. Определено, что земледельческая культура в западноукраинском селе, в т. ч. и в пригородных селах выполняла функцию реализации интересов сельского населения, обеспечения эффективности функционирования сельскохозяйственного сектора на фоне экономического кризиса в государстве и мире.

Ключевые слова: культура сельского хозяйства, земледельческая культура, Львовское воеводство в составе Второй Речи Посполитой.

Zakharchyn Natalia. Factors of Influence on Formation of Tillage Culture of Near-Lviv Villages (1920–1930th). The issue of increase of tillage culture in near-Lviv villages in interwar period (1918–1939) is considered. The main vectors of influence on agriculture in Lviv county undertaken by both state bodies of Second Polish Republic and

various factors of non-governmental nature. The tillage culture in near-Lviv villages was on the stage of development and reformation. The peculiarity of its formation was the activity (conducted within the villages) of number of various cultural and educational organizations of the region. It is noted that the great influence on development of agriculture not only in Lviv powiat but generally in whole Rzeczpospolita was enjoyed by Ukrainian public organizations. It is determined, that tillage culture in villages in Western Ukraine, including near-Lviv villages carried out the function of realization of peasants' interests, assuring the efficiency of agriculture in the period of economic crisis of the state and the worldwide crisis.

Key words: agriculture, tillage culture, Lviv voivodeship under Second Polish Republic.

Стаття надійшла до редколегії
21.05.2014 р.

УДК 94-053.81(477.81)«1941/1945»

**Олександр Кузьмик
Ольга Костянюк**

Молодіжний антифашистський підпільний рух на Рівненщині в роки Великої Вітчизняної війни

У статті зроблено спробу на основі архівних документів, монографічної і мемуарної літератури прослідкувати утворення підпільних організацій у Рівненській області та з'ясувати реальну дієздатність радянських підпільних формувань у роки німецько-радянської війни. Проведено дослідження особливостей молодіжного антифашистського підпільного руху на теренах краю, визначено його основні етапи та особливості розгортання; схарактеризовано склад, місця дислокації та діяльність основних підпільних організацій, які діяли на території регіону; досліджено ефективність діяльності підпільних груп у 1941–1944 рр. на Рівненщині.

Ключові слова: М. М. Остафов, П. М. Мірющенко, підпільні організації, підпільний рух, молодіжний антифашистський рух, обком партії, Рівненщина.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема організації та діяльності підпільних структур на території Рівненської області майже не досліджена в радянській і сучасній історіографії. Стратегічне розміщення міста Рівного, як столиці Рейхскомісаріату «Україна», зумовлювало присутність у регіоні та обласному центрі партизанських і підпільних формувань. Про героїчну боротьбу підпільників Рівненщини з німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни видано чимало спогадів колишніх народних месників. Але автори їх здебільшого розповідали про ті події, які їм відомі, описували діяльність «своєї» групи, «своєї» підпільної організації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Джерельну базу статті складають звіти та оперативні донесення Обласного штабу партизанського руху (ОШПР) та Українського штабу партизанського руху (УШПР), рішення Рівненського підпільного обкому КП(б)У. Одна з найбільш інформативних тогочасних робіт монографія П. Тронькова «Навічно в пам'яті народній». Автор наголошує на вирішальному впливі постійних «зрад», «доносів», «клімату» та дезінформації про події, які відбувалися на лінії фронту, а також на відсутності чіткої схеми діяльності партизанського та підпільного руху на окупованій території.

У радянський період цю тему вивчало обмежене коло вчених. Зокрема, діяльність юних підпільників досліджували В. П. Васильєва, В. Милюха, Г. Плиська, Р. Стост, В. Лебединський. Частина цих досліджень містить елементи аналізу окремих аспектів діяльності молодіжних підпільних організацій.

Здобуття Україною незалежності стало поштовхом для критичного переосмислення низки положень і стереотипів радянської історіографії. Найбільш помітні монографії цього періоду, які висвітлюють означену проблему, таких учених, як В. Литвинов [5], І. Т. Муковський, А. С. Чайковський, Б. Савка. У їхніх роботах зроблено важливі наукові висновки стосовно діяльності юних підпільників